

BERNA MORAN • Edebiyat Kuramları ve Eleştiri

Cem Yayınevi, 1972-1994 (9 baskı)

İletişim Yayınları 509 • Berna Moran Bütün Eserleri 4

ISBN-13: 978-975-470-704-5

© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş. / 1. BASIM

1-27. BASKI 1999-2017, İstanbul

28. BASKI 2018, İstanbul

29. BASKI 2018, İstanbul

KAPAK Fatoş Gencosman

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Seçkin Oktay

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BERNA MORAN

Edebiyat Kuramları ve Eleştiri

i l e t i ř i m

İÇİNDEKİLER

KISIM I

BİRİNCİ BÖLÜM

YANSITMA KURAMI I	17
Sanat Görüngü Dünyasını Yansıtır.....	19
Sanat Geneli ya da Özü Yansıtır.....	28
Sanat İdeal Olamı Yansıtır.....	34
İşlev.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

YANSITMA KURAMI II	39
Marx, Engels, Plehanov.....	42
Toplumcu Gerçekçilik.....	52
Üretim Olarak Sanat.....	64
İşlev.....	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ DÜNYAYA VE TOPLUMA DÖNÜK ELEŞTİRİ	77
Tarihsel Eleştiri.....	78
Sosyolojik Eleştiri.....	83
Marksist Eleştiri.....	87

KISIM II

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANLATIMCILIK I	101
Romantiklere Göre Sanat.....	101
Yaratma Olarak Anlatımcılık.....	104

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANLATIMCILIK II	115
Aktarım Olarak Anlatımcılık.....	115
L. Tolstoy'da Aktarım.....	119
İşlev.....	129

ALTINCI BÖLÜM

SANATÇIYA DÖNÜK ELEŞTİRİ	131
Sanatçının Psikolojisi ve Kişiliği.....	131
Psikanaliz ve Eleştiri.....	149

KISIM III

YEDİNCİ BÖLÜM

YENİ ELEŞTİRİ	159
B biçim-İçerik Sorunu.....	161
İçeriğin Değeri.....	168
İşlev.....	170

SEKİZİNCİ BÖLÜM

RUS BİÇİMCİLİĞİ	177
Şiirde Yazınsallık.....	177
Romanda Yazınsallık.....	182

DOKUZUNCU BÖLÜM

YAPISALCILIK VE ÖTESİ	185
Yapısal Dilbilim.....	186
Edebiyatta Yapısalcılık.....	191
Yapısalcılık Ötesi ve Derrida.....	198

ONUNCU BÖLÜM

ESERE DÖNÜK ELEŞTİRİ	207
Yeni Eleştiri.....	207
Yapısal Eleştiri.....	214
Arketipçi Eleştiri.....	219

KISIM IV

ONBİRİNCİ BÖLÜM

OKUR MERKEZLİ KURAMLAR	229
Duygusal Etki Kuramı.....	229
Estetik Yaşantı.....	232
Alımlama Estetiği.....	240
Feminist Eleştiri Kuramı.....	249

ONİKİNCİ BÖLÜM

OKURA DÖNÜK ELEŞTİRİ	263
Izlenimci Eleştiri.....	263
Okur Merkezli Eleştiri.....	268

KISIM V

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYAT VE HAKİKAT	273
Edebiyatın Hakikatle İlişkisi Vardır.....	275
Edebiyatın Hakikatle İlişkisi Yoktur.....	284
İnanç Sorunu.....	288

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYATIN TANIMI VE	
DEĞER ÖLÇÜTLERİ SORUNU	299
Edebiyat Kavramı Tanımlanabilir mi?.....	300
Edebiyatın İşlevi Tanımlanabilir mi?.....	306

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

ESTETİK YARGILAR	311
Nesnelci Görüş.....	311
Öznelci Görüş.....	318
Çözümüne Doğru.....	321

ONALTINCI BÖLÜM

SONUÇ	329
--------------------	-----

KAYNAKÇA	335
-----------------------	-----

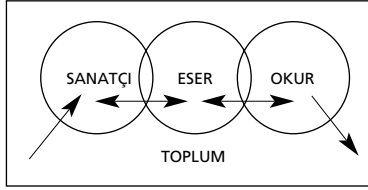
DİZİN	343
--------------------	-----

ÖNSÖZ

İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'ndeki "Eleştiri" derslerini böyle bir kitap halinde çıkarmamızın başlıca nedeni, bugün Türkiye'de bu konuya gösterilen ilgiye rağmen, edebiyat kuramları ve eleştiri yöntemleri üzerindeki yayımların yok denecek kadar az olmasıdır. Oysa üniversite içinde olsun üniversite dışında olsun, edebiyat üzerindeki konuşmaların, tartışmaların ve eleştirilerin, ayıklanmamış sorunlar ve açıklanmamış kavramlara dolandığı bir ortamda, ortaya sürülen düşünceler çoğu kere bulanıklıktan kurtulamıyor. Bundan ötürüdür ki, edebiyat kuramlarını inceleyip açıklamak, eleştiri yöntemlerini gözden geçirmek ve bazı sanat sorunlarını, çözmek değilse de, açıklığa kavuşturmak, özellikle edebiyat öğrencileri için yararlı olacak gibi geldi bize.

Ne var ki kuramlar ve yöntemler çok çeşitli. "Sanat nedir?" veya daha sınırlı olarak "edebiyat nedir?" sorusuna yüzyıllar boyu türlü cevaplar verilmiştir. Bunları değişik ilkelere göre tasnif etmek mümkün; tarih sırasına göre; öznelci veya nesnelci; bilgisel veya duygusal olmalarına göre v.b. Bu kitapta kullanılan tasnif şu ilkeye dayanıyor: Bir sanat olayında rol oy-

nayan dört unsur vardır: Sanatçı, eser, okur ve bunların içinde bulunduğu dış dünya (toplum). Aralarındaki ilişkiler bazen şöyle bir şemayla gösterilir:

Dikkat edilirse görülür ki sanat kuramları yukarıdaki şemada yer alan dört unsurdan birine yönelirler. Bazıları sanatı sanat yapan özellikleri, eserin dış dünya ile olan ilişkilerinde bulur ve bir aynaya benzetir sanat eserini; insanı, hayatı, toplumu yansıtan bir aynaya. Bazı kuramlarsa sanatçıda ararlar sanatın sırrını. Bunlara göre duyguların anlatımı (ifadesi) dir sanat. Yine başka birtakım kuramlar, dış dünyayı ve sanatçıyı değil de okuru alırlar ön plana. Bu defa sanatın özü okurda (dinleyicide, seyircide) uyandırdığı estetik zevk veya heyecanda aranır. Nihayet, sanatın özünü eserin başka şeylerle ilişkisinde değil de doğrudan doğruya eserin kendisinde arayan biçimci kuramlar var. Bunlara göre sanat eserini diğer yapıtlardan ayıran özellik, sanat eserlerine özgü bir yapıdır.

Kitabımızda, bu dört ayrı sanat anlayışına örnek olacak ana kuramları seçtik ve bunların sanatın özü ile işlevi konusundaki iddialarını açıklamaya çalıştık. Gerçi başka kuramlar da vardır ama öyle sanıyoruz ki bunlar sözünü ettiğimiz dört tutumdan birine uyar ve incelediğimiz kuramlardan birinin biraz değişik bir şeklidir.

Eleştiri yöntemlerini de yine, dış dünyaya, sanatçıya, okura ve esere dönük yöntemler olarak ele aldık. Bunlardan bazıları zaten bu kuramların getirdiği yöntemlerdir; bazıları ise her ne kadar belli bir kurama bağlı sayılmazlarsa da ilgilerinin doğ-

rultusu onları yukarıdaki tasnife elverişli kılmaktadır. Yalnız şunu söyleyelim ki bu yöntemlerin her birini ayrıntılarıyla incelememiz, bu kitabın sınırları içinde imkânsızdı. Olsa olsa ana çizgilerini ortaya koymak, esere bakış açılarını belirtmek ve eksik yanlarına kısaca işaret etmekle yetinmek zorundaydık. Unutmamak gerekir ki bu kitap edebiyat kuramlarına ve eleştiri yöntemlerine bir giriş olmaktan öte bir iddia taşımıyor.

“Edebiyat ve Hakikat” ile “Estetik Yargılar” bölümleri daha önce Yeni Dergi’nin Mart ve Aralık 1965 sayılarında yayımlanmışlardı. Bu makaleler ufak tefek değişikliklerle elimizdeki kitaba alınmışlardır.

Berna Moran
İstanbul 1972

DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın ilk baskısının çıktığı tarihten bu yana sekiz yıl geçmiş. Bu zaman süresince gözüme çarpan eksiklikleri gidermek için bazı bahisleri yeniden yazmak ve yeni bazı bahisler eklemek gereğini duydum. Kitabın yazıldığı yıllarda, edebiyatta yapısalcılık Fransa'nın sınırlarını aşmış değildi, daha sonra diğer ülkelere de atlıyarak yaygınlaştı. Bundan ötürü bu yeni baskıda yapısalcılığa kısa bir bölüm ayırmak gerekti. Onunla yakın ilişkileri olan Rus Biçimciliğine de.

Ayrıca son yıllar içinde, ülkemizde, edebiyat kuramları ve eleştiri konusunda makale ve kitap yayımının arttığı da sevindirici bir gerçek. Bunların arasından, kitabımızda ele alınan konularla ilgili olanları bu baskının "Kaynakçası"na eklemeyi yararlı gördüm.

Berna Moran, 1981

ALTINCI BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabın bu baskısında da bazı değişiklikler yapmak bana gerekli göründü. “Yapısalcılık” ve “Rus Biçimciliği” bölümlerini genişleterek yeniden yazdım, örnekleri çoğalttım. Son yıllarda “Alımlama Estetiği” gittikçe önem kazandığı için bu kuramı da tanıtmak amacıyla “Okur Merkezli Kuramlar” kısmını yeniden düzenlemek gerekti. Buna karşılık, düşündüm ki, on beş yıl öncesine oranla önemi azalmış sayılabilecek kimi bahisleri kısaltmak yerinde olacaktır. Böylece kitabın, 1972’den bu yana konumuzda görülen gelişmelerin gerisinde kalmamasını sağlamaya çalıştım. Tabii kitabın hacminin ve sınırlarının izin verdiği oranda.

Berna Moran, 1988

SEKİZİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabın bu sekizinci baskısı sanırım bir dördüncü önsözü gerektiriyor, çünkü edebiyat kuramları ve eleştiri yöntemlerine durmadan yenilerinin eklendiğini görüyoruz. Bu olguyu göz önüne alarak kitaba, iki bölüm eklemenin yerinde olacağını düşündüm. Bunlar, J. Derrida'dan kaynaklanan ve yapısalılık-ötesi'nin temel görüşlerinden birini oluşturan Yapı-sökücülük (Deconstruction) kuramı ile Feminist Eleştiri Kuramı'nı tanıtan bölümler. Son zamanlarda okur kavramına ilişkin görüşlerin değişmesi ve okura yönelik kurumların önem kazanması da "Okur Merkezli Kuramlar" bölümünün genişletilmesini gerekli kıldı.

Bunların dışında, kitabın eskimesini önlemek için geçmiş yıllarda yazılmış bölümleri gözden geçirerek bazı kısımlarını kısaltmak, bazı yerlerini yeniden yazmak ve bazılarını yine eklemeler yapmak zorunluğunu duydum.

Berna Moran, 1991

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM

YANSITMA KURAMI I

“Sanat nedir?” sorusuna verilen ilk cevap (hiç değilse Batı’da) sanatı bir yansıtma, benzetme, ya da taklit olarak görme eğilimindeydi. Sanat eserlerinde gördüğümüz, doğadır, insandır, hayattır ve sanatçı eserinde bize bunları yansıtır; bir ayna tutar dünyaya sanki. Platon’un *Devlet* diyalogunda Sokrates, Glaukon’a ressamın yaptığı işi anlatmağa çalışırken “İstersen bir ayna al eline, dört bir yana tut. Bir anda yaptın gitti güneşi, yıldızları, dünyayı, kendini, evin bütün eşyasını, bitkileri, bütün canlı varlıkları”¹ diyerek, ressamın yaptığı işin dünyaya bir ayna tutmak olduğunu söyler ve biraz aşağıda şairin de ressamdan farklı olmadığını belirtir: “Tragedya şairinin de yaptığı bu değil mi? Benzetme değil mi onun yaptığı da?”²

Sanatı bir yansıtma olarak görmek yüzyıllar boyu devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiş bir kuramdır. Bu görüşü savunanların sık sık başvurduğu ‘ayna’ benzetmesi de düşün-

1 Platon, *Devlet*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, 1942, 596 d-e.

2 Sabahattin Eyüboğlu, *a.g.e.*, 597 d.

celerine ışık tutan açıklayıcı bir benzetmedir. Lucas de Heere, on altıncı yüzyılda Van Dyck'ın resimlerini överken diyor ki: "Bunlar ayna, evet resim değil ayna bunlar".³ Leonardo da Vinci de resimle ayna arasındaki benzeyişe işaret eder:

Eğer yaptığınız resmin, doğada konu olarak seçtiğiniz nesnelere tam benzeyip benzemediğini anlamak istiyorsanız bir ayna alın ve bu nesnelere orada nasıl yansıdığına bakarak aynada gördüğünüzü resminizle karşılaştırın.⁴

Sanat eserini aynaya benzetmek yalnız resim sanatı için söz konusu değildi; Sokrates'in dediği gibi şairin yaptığı da bir yansıtmaydı. Yunan şairi Simonides'in "Resim sessiz bir şiir, şiir konuşan bir resimdir" sözü de, eleştiri tarihinde sık sık rastladığımız bir fikri dile getirir. Ayna benzetmesini on sekizinci yüzyılda Dr. Johnson edebiyat için kullanır ve Shakespeare'i överken, okura hayatı doğrulukla yansıtan bir ayna tuttuğunu söyler.⁵ Daha zamanımıza yaklaşırsak başka örnekler de bulabiliriz. Stendhal, *Kırmızı ve Siyah*'da aynaya benzetir romanı: "Yol boyunca gezdirilen bir aynadır roman" (Bölüm 13). Marksist Plehanov için de "Edebiyat ve sanat hayatın aynasıdır."⁶ Bizde de, örneğin, Recaizade Ekrem, *Araba Sevdası*'na yazdığı önsöz'de, hikâye ve romanın "birer ibret aynası" olduğunu söyler.

Bütün bu sanatçıların, eleştiricilerin ve düşünürlerin paylaştıkları bir anlayış, sanatın en önemli özelliğinin doğayı insanı, hayatı, kısaca gerçekliği yansıtmak olduğudur. Sanat

3 Bkz.: Rene Huyghe, *The Discovery of Art*, 1959, s. 68.

4 Leonardo da Vinci, *Literary Works*, Der.: Jean Paul Richter, Londra 1883, I. no. 529.

5 Dr. S. Johnson, "Preface to Shakespeare", *Johnson on Shakespeare*, Der.: Walter Raleigh, Oxford, s. 11.

6 G.V. Plehanov, *Sanat ve Sosyalizm*, Çev.: Selim Mımoğlu, Sosyal Yayınları, s. 176.

ile gerçeklik arasında daima bir ilişki bulmakta ısrar edilmesine şaşmamak gerekir, çünkü ne de olsa sanatla insan, doğa ve hayat arasında sıkı bağlar vardır. Gelgelelim nasıl bir gerçekliği yansıtır sanatçı? Gerçeklik nedir? Bu sorulara verilen cevaplar farklıdır. Yansıtılan gerçeklik kavramı yazar, düşünür ya da estetikçiler için başka başka anlamlar taşımıştır elbet. Bundan ötürü bu öğretiyi açıklamak bir bakıma, gerçeklik kavramına verilen anlamları belirtmektir. Genellikle 'gerçekliği yansıtma' deyince belli başlı üç görüşle karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Birincisi sanatın görüngüyü olduğu gibi (yüzey gerçekliği) yansıttığı düşüncesidir. İkincisi genel'i (tümeli) ya da özü yansıttığını söyler. Nihayet sonuncusu da sanatın ideal olanı yansıttığına inanır. Ama ortaya atılan yansıtma kuramlarını iki döneme ayırmak doğru olur, çünkü on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar ileri sürülenler aynı geleneğin çizgisi üzerine yerleştirilebilir ve daha çok Aristoteles'in çeşitli yorumları olarak ele alınabilirler. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana ise yansıtma kuramı biraz daha başka bir kılık altında ve doğrudan doğruya Aristoteles'den hareket etmeksizin ileri sürülmüştür. Bundan ötürü, ilk önce on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde yansıtma kuramının belli başlı üç şeklini inceleyelim.

Sanat Görüngü Dünyasını Yansıtır

Sanatçının şu gördüğümüz dünyayı, buradaki nesnelere, insanları, elinden geldiğince onlara sadık kalarak yansıttığına ya da yansıtması gerektiğine inanır bu kuram. Doğalcı olan bu anlayışa göre, sanatçı bize hayatı, ya da hayatın bir parçasını, bir yönünü, bir kesitini olduğu gibi sunar. Yüzeysel bir gerçekliğin kopyasıdır eser. Bu basit yansıtma (benzetme) anlayışının Eski Yunan'da yaygın olduğu anlaşılıyor. Hepimizin bildiği hikâyeler vardır bu konuda. İ.Ö. V. yüzyı-

lın sonlarında resimleriyle ün salmış olan Zeuxis, elinde üzüm tutan bir çocuğun resmini yapmış ve üzümler öylesine gerçek gibi duruyorlarmış ki kuşlar gelip yemeye kalkışmışlar. Bundan dolayı övüldüğü zaman, Zeuxis, üzümlere, “çocuğun resmini daha iyi yapabilseydim kuşlar ondan korkardı” demiş. Aynı çağda yaşayan Parrhasios’un yaptığı bir perde resmiyle rakibi Zeuxis’i aldattığı ve gerçek perde sandığı bilinen hikâyelerdendir yine.

Resmin de edebiyatın da, özü ya da ideali değil de görüngü dünyasını (duyular dünyasını) yansıttığı inancında olduğu için, Platon’u birçok bakımlardan bu kuramın temsilcisi olarak inceleyebiliriz.

Sanatla ilgili sorunlara ilk kez ciddiyetle eğilen Platon’un sanat kuramı tutarlı bir sistem değildi. *Ion*, *Şölen*, *Devlet*, *Phaidros*, *Sofist*, *Kratylos* ve *Kanunlar* gibi diyaloglarında sanat hakkında bazen birbirini tutmayan fikirlere rastlamamızın bir nedeni de, herhalde Platon’un fikirlerini zamanla değiştirmiş olmasıdır. Ne ki biz burada edebiyat ile ilgili görüşlerini inceleyeceğimizden tartışmalara sebep olmuş, müzik, heykel, mimari ile güzellik arasındaki bağlara değinen bazı sorunları bir yana bırakacağız. Bizi ilgilendiren edebiyat olduğu içindir ki bu kitapta Platon’un kuramını, yansıtılanın görüngü dünyası olduğunu ileri süren bir kuram olarak inceliyoruz. Eğer Platon’un estetiğinin bütünü söz konusu olsaydı, bu kuramdan ayrıldığı yerler üzerinde durmamız gerekirdi. Platon’un görüşlerini incelerken başlıca iki ana soruya eğileceğiz:

- 1) Edebiyatın özü nedir?
- 2) Edebiyatın etkisi nedir?

Platon’un bu sorulara verdiği cevapları araştırmadan önce felsefesinin temel düşüncesini hatırlamalıyız. Platon göreceliğe (relativizm) inanmış Sofistlerin aksine kesin bilgiye susamış bir adamdı. Değişmeyen, insandan bağımsız, mü-

kemmel bir gerçekliğin varlığını kanıtlamaya çalıştı. Böylece, durmadan değişen duyu dünyasına karşılık, ancak düşünce ile kavranabilen değişmez bir idea'lar (form'lar) dünyasına inandı. Bilindiği gibi Platon'un felsefesinde asıl gerçeklik, duyularla değil de zihinle kavranabilen idea'lar (form'lar) dünyasıdır. Bizim gördüğümüz, beş duyumuzla algıladığımız şu maddesel dünya, ağaçları, denizleri, insanları, hayvanları, evleriyle ancak bir kopyadan (*mimesis*'den) ibarettir. Bunlardan her birinin bir ideası vardır ki asıl gerçek olan odur. Durmadan değişen, daima oluş halinde bulunan duyu dünyası hakkında sağlam ve kesin bir bilgiden söz edemeyiz. Gerçek bilgi değişmeyen ideaların bilgisidir ve bundan ötürü filozof da ancak aklın objesi olabilen idealar dünyasını kendine bilgi konusu olarak seçer.

Kendisi bir taklit, (yansıtma) (*mimesis*) olan bu duyular dünyasının bir kısmı (unsurlar, hayvanlar, bitkiler, insanlar vb.) Tanrı tarafından, bir kısmı ise (binalar, âletler, eşyalar vb.) insanlar tarafından meydana getirilmiştir. Ama gerçeklik derecesi bir kopyanınkinden de aşağı olan şeyler vardır. Tanrının eserleri arasında yalnız doğal nesnelere yoktur, bir de bunların yansısı vardır: Parlak yüzeylerde (örneğin suda) nesnelere yansımaları gibi. Bunlara Platon *eidola* (görüntü, *image*) diyor. *Eidola*'ların gerçeklik derecesi büsbütün azdır. Duyular dünyasının kendisi ideaların bir kopyası olduğu için gerçeklikten bir derece uzaklaşmıştır zaten, *eidola*'lar ise duyular dünyasındaki nesnelere kopyaları olduğu için ideaların kopyasının kopyasıdır.

Sanata gelince, resim de şiir de *eidola*'lar gibi duyular dünyasındaki nesnelere, insanların yansısıdır. Bundan ötürü Platon sanatın yansıtma (*mimesis*) olduğunu söyler. *Mimesis*, Platon'u Batı dillerine çevirenleri ve Platon'u inceleyen felsefecileri çok uğraştırmış olan bir sözcüktür. Türkçede de tam karşılığını bulmak imkânsız, çünkü Platon'da bu sözcü-